

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1964

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar det halländska julbordet, som traditionellt står dukat under helgen i Oktorpsgårdens ryggåstuga på Skansen. Se Kerstin Sjöqvists uppsats Kulturbistorisk jul på Skansen i denna årsbok.

Das Umschlagbild zeigt eine rekonstruierte alte Weihnachtstafel aus der Provinz Halland in Südwestschweden. Zu jedem Weihnachtsfest wird diese Tafel in dem Rauchstubenhaus des halländischen Oktorpshofes, welcher im Jahre 1896 im Freilichtmuseum Skansen wiedererrichtet wurde, gedeckt. Siehe den Aufsatz Kulturgeschichtliches Weihnachtsfest auf Skansen von Kerstin Sjöqvist in diesem Jahrbuch.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1964
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

FÖDA BARN PÅ KARL XII:s TID

av Eva Lis Forsby

*"Spar till ert egen gagn
en enda Djurgårds-färd
ell' några kannor bär
som mången dyrt nog köper . . ."*

Så uppmanar skaldinnan Sophia Elisabet Brenner sina med-systrar att avstå från ett söndagsnöje och i stället köpa dr Johan von Hoorns nyutkomna bok *Den swenska wälöfwade Jord-gumman*, en handbok i förlossningskonst för barnmorskor och blivande mödrar.¹ Denna uppmaning, slutstroferna i en 5 sidor lång "Fägnedicht" som inleder boken, var i hög grad befogad. Vid denna tid — boken kom ut 1697 — var det något av ett livsfarligt äventyr att gifta sig och få barn. Minst vart femte spädbarn dog, och många mödrar hade "derigenom satt lifwet till eller åtminstone dragits med en eländig och ohälsosam kropp al deras öfrige lifstid".

Den främsta orsaken till detta ansågs vara bristen på ordnad undervisning och kontroll av barnmorskorna. Mer än 100 spädbarn dog varje år i Stockholm enbart på grund av barnmorskornas okunnighet och avundsjuka, som var så stor att barnmorskan "förr än hon will begiära någon förståndigare til hielp låter modren och fostret dö eller rijfwer och slijter armar och ben af denna oskyldiga späda kroppen; hwilket jag weet skiedt wara".

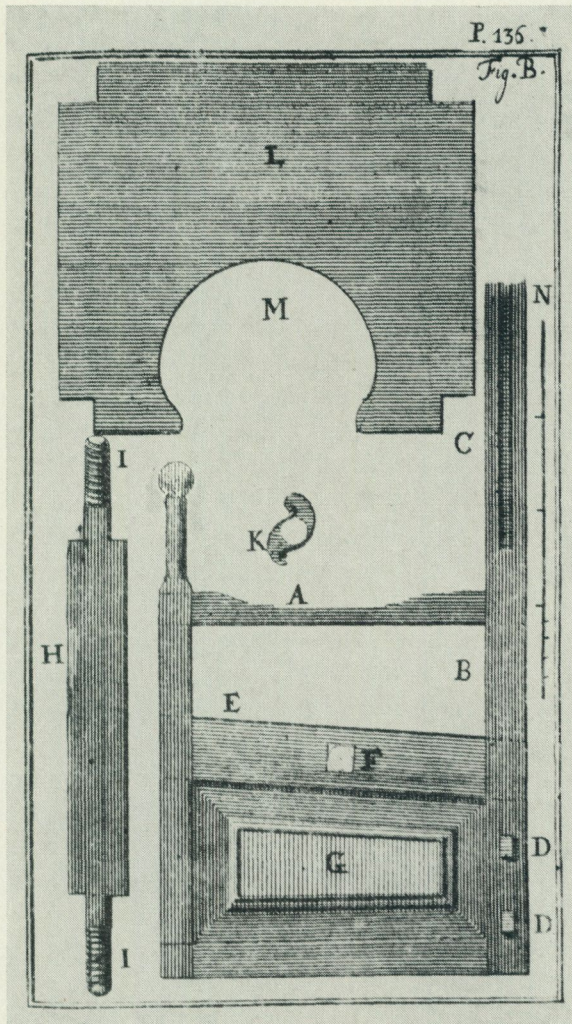
När von Hoorn efter många års studier i obstetrik (förlossningskonst) i Frankrike och Holland på 1690-talet återvände till Sverige, fann han att barnmorskeundervisningen här praktiskt taget endast existerade på papperet, dvs. i 1688 års medicinalordningar. Det var bestämt att stadsläkaren skulle undervisa barnmorskorna,

men många städer saknade läkare och de som fanns var inte utbildade i obstetrik. Stadsläkaren i Stockholm förklaras av Urban Hjärne inkompetent till att undervisa, och han klagar för övrigt över att av de 80 barnmorskor, som en gång i månaden skulle infinna sig hos honom för undervisning, närmare 70 uteblir.

von Hoorn vill efter franskt mönster inrätta ett barnbördshus, där de blivande barnmorskorna kan undervisas, men man anser sig inte ha råd.² Landet är hotat av krig, bara ett par år senare är Karl XII:s krig i full gång. I stället ger von Hoorn på egen bekostnad ut denna lärobok, skriven på svenska och avsedd särskilt för barnmorskorna, vilkas ämbete "nu förfallit uti många samvetslösa fyllkiäringars händer, som mera betiena, ja misshandla deras nästa för ett stycke bröds skull, och att de må allstädes få wara med fingren uti fatet och med näsan uti kannan, än at hjälpa en uti dödsångest svävande hustru uti deras svåra barn-fänge..." Med dessa drastiska rader inleder von Hoorn boken, vars första kapitel är utformat som ett förmaningstal till barnmorskorna. Talet belyser på ett konkret och levande sätt en sida av svenskt karolinskt vardagsliv, som jag här skall försöka återge med hjälp av några citat.

När en barnmorska kommer till en havande kvinna, skall hon först önska henne "Guds wälsignelse hielp och bijstånd". Sedan skall hon undersöka henne, men inte för länge "plåga henne med undersökningen, som somliga jorde-gummor giöra, hwilka alt stadigt ligga med handen under hustruns kiortlar, ty somliga kunna, för blygd skul, ey giärna sådant lijda." I stället bör hon förbereda själva förlossningen, "befalla giöra eld... låta hemta sin barn-stol... lägga ringarna utaf fingren... afskära naglarna... taga fram sina wercktyg, hwilka bestå uti et kiärel med olia eller annat feet, en svamp och sax, några nafwel-snören... och hafwa twenne skålar med rent watten: en til at twetta blon.. den andra at hafwa wijd handen til at döpa barnet om hon förmärker, at thet för swaghet skul icke skulle kunna förwänta prästen..."

Förlossningen försiggår i sittande ställning. von Hoorn rekommenderar en särskild "barnstol" efter holländskt mönster (se bilden). Man kunde även förlösas stående "stödiandes sig med händern eller armbogarna uppå et bord". Detta var bekvämt för hust-

Johan von Hoorns förlossningsstol. L är sätet, M öppningen varigenom barnet nedkom, H är en tvärså, som förenar stolsgavlarna. Nederst till höger stolen sedd från sidan; den var avsedd att skruvas isär och medföras av barnmorskan. Något bevarat exemplar finns ej i Sverige, trots att man vet att förlossningsstolar av detta slag använts här under 1700-talet.

run, men besvärligt för barnmorskan som skulle ligga på knä bakom henne, anser von Hoorn. På båda sätten födes barnet på golvet, ett bruk som ger oss förklaringen till det gamla namnet på barnmorska. Jordgumma betyder nämligen "kvinna som lyfter upp det nyfödda barnet från marken."³

När barnmorskan placerat hustrun i barnstolen, "skal hon sielff sig sättia fram för hustrun uppå en liten pall eller stol, och foga en gran-hustru på hwartdera sijdan, at hålla hustruns knän..." Hon förmanas att inte vara "för grymmer at kasta, rijfwa, slijta, bannas och träta på hustrun..." När barnet är fött, lägges modern i den uppvärmda sängen "at hufwudet och ryggen ligga något högre än rumpen". Barnet tvättas i varmt vatten eller svagöl — helst inte vin, som von Hoorn anser för skarpt — lindas och lägges vid moderns bröst.

Om amningen har von Hoorn ytterst moderna åsikter, som måste ha verkat chockerande på hans samtid. Endast dem som "dheras höga stånd sådant ey tillåter" fritager han från plikten att amma själv. Bruket att lämna barnet till en amma varnar han för. Att "gifwa sina barn åt en fyllbytta eller tiuffkåna" får till följd att barnet kommer att likna amman, om hon inte dessförinnan "igenom oachtsamhet qwäsjer, eller hon besmittar detsamma och hela huset med en besmittsam, beklagelig och här i landet ofta oläkelig sjukdom." von Hoorn menar syfilis, "fransosen", som var en svår folksjukdom, och slutar med att säga, att han dagligen ser exempel på detta.

Om förlossningen drar ut på tiden, får hon "icke sittia och knota, utan wara tålig och tänckia at thet är Gud som giort thet... Ty thet är hugneligare at barnmorskan... tröstar henne som lijder stor werck med Guds ord och wackra böner, än at hon sitter bannas och swär eller sqwallrar och talar om en och annan. Ey eller måste hon uppräknä en hop swåra förlossningar at skryta med."

Något som gång på gång framhålls i förmaningstalet är att barnmorskan är någorlunda nykter: "Thet är ey at lasta at en jord-gumma, som ibland måste longan tijd sittia hoos en hustru, dricker ett glas wijn... ty hon är och en menniskia," men "för all ting ingen fyllbytta, för hwilken odygd hon bör vachta sig som för pestilentzian", så att man inte får mer besvär med henne än

Barnmorska på väg till en förlossning. Akvarell från omkring 1850 av Fritz von Dardel.

med själva hustrun "som jag weet at skedt är, ther man måste bedda en säng åt jordgumman at hon måtte såfwa ruset af sig om man eljest wille hafwa gagn utaf henne, och at hennes lååt och sqvaller skulle hafwa en ända." Detta fylleri för med sig en annan olägenhet: "at jemte åhren taga dee til uti owig fetma och torst . . . hon som tilförne lät sig nöija med gemeen maat och drick, niuter nu det bästa utur fatet och första dricken utur öloch wijn kannan." På ett annat ställe uttrycker von Hoorn en önskan att "hon wore ey tiock och feet. Ty förutom at en sådan hafwer stora händer och obeqväma stackuta finger är hon för hennes fettma skull ganska owijger och obeqväm til detta embetet" (barnmorskan utförde ju sitt arbete sittande på en pall).

Den här återgivna bilden av en barnmorska och en skjutsbonde från omkring 1850 av Fritz von Dardel har av denne försetts med följande underfundiga text: "Skynda på bonde, man väntar på mig, det är viktigt. — Viktigt! Ja! jag kan väl se det."

Litteratur

Mer om Johan von Hoorn och "Den Svenska wälöfwade Jord-Gumman" kan man läsa i Wilhelm Djurbergs arbete Läkaren Johan von Hoorn, Lychnos-Bibliotek, Uppsala 1942.

Elis Essen-Möller, Bidrag till förlossningskonsten och den obstetriska undervisningens historia i Skåne, Lunds universitets årsskrift, bd 39, Lund 1943.

Otto E. A. Hjelt, Svenska och finska medicinalverkets historia 1663—1812. Helsingfors 1892.

B. Lundqvist, Vår barnmorskeutbildning genom tiderna, Jordemodern, årg. 51 (1938).

Noter

¹ Johan von Hoorn, svensk läkare, f. 1662, d. 1724. Han var vår förste gynekolog i modern mening och gav ut flera böcker i obstetrik, av vilka denna är den första och mest betydelsefulla. Boken utställdes i Nordiska museet 1963 i samband med en utställning över Kungl. Medicinalstyrelsens historia.

² Allmänna barnbördshuset tillkom först 1775.

³ Svenska akademins ordbok. Jmfr tyskans Hebamme.

Summary

Childbirth in Charles XII's time

The author helped to arrange the exhibition put on by the Nordiska Museet as part of the celebrations in connection with the 300th anniversary of the National Swedish Board of Health, illustrating its history over the past 300 years. The Board can trace its history back to the Collegium Medicum, founded in 1663. One famous member of this foundation in the early eighteenth century was Johan von Hoorn, the first Swedish gynæcologist in the modern sense of the word. Among other things he worked for an improved standard of knowledge among midwives by writing a book about childbirth. The author has based her article on this book, which was among the exhibits at the exhibition. The chair for childbirth which was advocated, built to a Dutch design (see picture on page 149), has been used in Sweden, but so far as is known there is no example still in existence.